

Юлія Стребкова

Про деякі соціальні наслідки гендерно диференційованої соціалізації

У статті досліджено вплив патріархатної ідеології на масову свідомість через процес гендерно диференційованої соціалізації. Наведені результати гендерного аналізу дитячих видань 2000–2010 років для дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку. З'ясовано, що гіпергендерність призводить до «війни статей» та викликає порушення соціальної взаємодії.

The article examines the impact of ideology on patriarchal public consciousness through the process of gender differentiated socialization. The results of gender analysis of children's literature for preschoolers and primary school's children from the years 2000–2010 are given. It was found, that hyper-gender feature follow to «the war between men and women» and provoke the misbalance of social interaction.

У сучасному українському медійному просторі почастишали заклики про повернення до традиційних цінностей, які трактують виключно з релігійної позиції. Серйозних змін зазнає освітньо-виховна система: від початкової школи до ВНЗ всіх рівнів акредитації. Приховано маніпулюючи поняттями, або відверто зневажаючи чинне законодавство, сексистські ідеологічні практики ширяться освітнім простором. Мають державні ліцензії школи для дівчаток, які є гендернодиференційовані не лише за складом учнів, а й за змістом навчання. М. Рубчак вважає, що «пошук Україною обґрунтованої національної ідентичності, мабуть, не можна відокремити від традиційної ролі жінки як матері й виховательки» [8, с. 113]. Гендерні аспекти соціалізації активно розробляються В. Гайденко, Т. Говорун, Т. Головановою, О. Кікінежді, О. Кізь, О. Плахотник та ін. У теоретичному плані роботи, здебільшого, носять дескриптивний та проблематизуючий характер. Що до практики, значна частина праць українських та закордонних гендерологів, аналізуючи живучість «прихованого навчального плану» та поширення сексистських і андроцентристських тенденцій у освітніх підходах і програмах, зазначають необхідність їх перегляду. Гендерний аналіз навчальних матеріалів, проведений експертами ПРООН, зафіксував значну гендерну асиметрію у переважній більшості шкільних підручників та спонукав до проведення гендерної експертизи, відслідковування показників гендерної статистики та імплементації гендерного компоненту до навчально-виховних планів. Практичними шляхами подолання зазначених проблем поряд із гендерним мейнстримінгом є практики уповноваженої освіти (І. Шор), критичної педагогіки (П. Фрейре) та граничної педагогіки (Г. Жиру). В українських реаліях ці практики втілюються у освітніх і ресурсних гендерних центрах, створених за сприяння «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні» ПРООН та міжнародних

фондів. Видані підручники для шкіл та університетів, сформовані тематичні бібліотеки. Та досить часто під виглядом гендерної чутливості до теорії проникають патріархатні концепти, а на практиці, маскуючись у школах під гендерні уроки, поширюються викривленні погляди на гендерні ролі та транслюються гендерні стереотипи. Має місце цілеспрямоване спотворення якості, обсягу та повноти інформації стосовно суспільного значення статевих розбіжностей. Більшість українських дослідників-гендерологів відзначають вкрай низьке представництво жінок у сфері прийняття рішень, вертикальну і горизонтальну гендерну сегрегацію у професійній сфері та наявність різних форм дискримінації. Серед педагогів, психологів та філософів-антропологів (Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кізь, В. Кравець, Н. Хамітов, С. Крилова) існує думка, що гіперфемінність та гіпермаскуліність є непродуктивними моделями, які породжують низку проблем у соціальному функціонуванні людини [3, с. 64]. За межами досліджень, зазвичай, залишаються взаємозв'язок змісту та значення гендерної соціалізації, ідеологічні механізми впливу релігії на масову свідомість та причинно-наслідкові зв'язки. З'ясування, яким чином гіпергендерність призводить до «війни статей» та викликає порушення соціальної взаємодії, сприятиме розробленню більш досконалих механізмів реалізації гендерної політики та виробленню більш дієвої стратегії подолання гендерних викликів сьогодення. Отже, соціально-філософське дослідження наслідків гендернодиференційованої соціалізації буде вкрай актуальним для сучасного українського суспільства.

Сучасні науковці погоджуються з думкою французького філософа К. Гельвеція про те, що «справжній вихователь дитинства – це речі, що оточують його» [2, с. 31]. Задля з'ясування механізмів перетворення узагальнених уявлень на переконання звернемось до гендерного аналізу чинників гендерно-диференційованої соці-

лізації. Зважаючи на те, що література для дошкільнят є впливовим чинником гендерної соціалізації, – дитячі книжечки будуть релевантним об'єктом для емпіричного дослідження. Для практичної частини дослідження були використані методичні розробки та рекомендації з гендерного аналізу М. Скорик та Л. Малес. Популярні дитячі книжечки, журнали та розмальовки, які найлегше знайти (купити, прийняти в дарунок, придбати у знайомих та ін.), стали об'єктом дослідження на факультеті соціології і права у процесі вивчення курсу «Гендерні дослідження». Акцент робився на професійному орієнтуванні дітей. Але оскільки час від часу в Україні проводиться гендерна експертиза дитячої літератури, то вирішено було обмежись десятиліттям. Всього було представлено до аналізу 156 видань для дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку. З них, сучасної літератури (після 2000р.) 112 одиниць (екземплярів). Стосовно **кількісного аналізу**, отримані наступні результати:

1. Кількість головних персонажів та діючих осіб – 896

Серед них окремо:

а. осіб чоловічої статі – 629 (70,2 %)

б. осіб жіночої статі – 266 (29,7 %)

2. Загальна кількість малюнків людей та антропоморфних істот – 2976

Серед них окремо:

а. Кількість зображень чоловічої статі (включаючи статево диференційовані зображення тваринок) – 1864 (62,3 %)

б. Кількість зображень жіночої статі (включаючи статево диференційовані зображення тваринок) – 765 (25,7 %)

в. Не визначено стать або складно визначити – 347 (11,65 %)

Кількість хлопчиків та чоловіків серед діючих осіб у виданнях, спрямованих на професійну орієнтацію малюнків, переважає кількість дівчат та жінок у **декілька разів**. Наприклад у «Професіях» серії «22 картинки» видавництва «Ранок», 2009 р. кількість хлопчиків переважає у 4 рази кількість дівчаток, а у «Малюкам про фахи», «АСТ-ПРЕСС», 2000 р. майже у 9 разів. З досліджених видань було 4 книжечки серед головних героїв та діючих осіб у яких не було жодної дівчинки або жінки. У азбуках досить часто кількість жінок та дівчаток значно менша, ніж кількість статево недиференційованих персонажів, наприклад: «Твоя перша абетка», видавництва «Панорама», 2001 р. Були цікавими та потребують подальшого психологічного дослідження реакції студентів та студенток на от-

римані результати гендерної диспропорції. Зокрема: «Ніколи б не подумала.. З виду нормальна книжечка, тобто, я коли її дивилася «не бачила», що там дівчаток майже немає!» (Студентка 4 курсу ФСП).

Якісний аналіз:

3. Предмети з якими зображено найчастіше:

а. Осіб чоловічої статі: техніка (не побутова), транспортні засоби (зокрема іграшкові), комп'ютер, книжка, корона, трон, указка, зброя, спортінвентар.

б. Осіб жіночої статі: ляльки, м'які іграшки, квіти, їжа, посуд, совок та віник, дзеркало, повітряні кульки, вбрання, гребінець та прикраси, чарівна паличка, віяло.

4. Теми, які «прив'язані»:

а. До осіб чоловічої статі: знання, професіоналізм, успіх, керування засобами, управління людьми, майстерність, влада, сила, військова справа, дослідження, пошук, спорт.

б. До осіб жіночої статі: обслуговування (всіх), догляд (за всіма і всім), хатня робота, чари, пошук гарного нареченого.

Поряд зі стабільно жорсткою сепарацією дітей за статтю у певних видах діяльності дорослі жіночі персонажі у виданнях 2000–2003 років багаті проявами еkleктичних поєднань. Так, у веселій та насправді цікавій книжечці «Літаючий капелюх» серії Міні-диво видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2001 року, тато – традиційно є льотчиком військового літака та рятувальником, а мама (єдина людина жіночої статі) працює на комп'ютері «Укртелекому» і «зображена тричі: із сумнівним напоєм, за комп'ютером та у обіймах з козою на ім'я Ізабелла.» (3 роботи студентки 4 курсу).

Інформаційна війна, яка відбувається у суспільстві за право панування у царині ідеології, відбувається декількома шляхами. На нашу думку, насадження та поширення певних стереотипів і підміна наукових даних поширеними заздалегідь міфами неможлива без штучного зниження інтелектуального рівня реципієнтів інформації. Зображення дівчаток деінтелектуалізовані, підкреслено емоційні і майже завжди з відкритим ротом. У процесі патріархатної соціалізації дівчинки, логіка мислення витісняється і позбавляє молоду жінку можливості передбачати наслідки свого становища та можливість контролювати перебіг подій і результативно впливати на них. Загалом же прослідковуються такі закономірності у змісті та значенні:

1. Якщо приготування їжі є обов'язком, то зображується виключно дівчинка. Якщо зображення символізує професійну творчу саморе-

алізацію кухаря, то зображено, здебільшого, хлопчика або чоловіка.

2. Якщо акцент у медичних маніпуляціях на догляді – зображено дівчинку або жінку, якщо акцент на професіоналізмі та престижності професії – хлопчик або чоловік.

3. Якщо діяльність пов'язана із лідерством та покликанням вести за собою – зображено осіб чоловічої статі незалежно від віку та професії. Виняток не становлять навіть «питомо жіночі» професії. Якщо присутні символи досягнень у сфері знання загалом (мантія, указка, кафедра та ін.) – учитель, зазвичай, чоловічої статі.

4. У представників творчих професій, якщо акцент робиться на успіху та майстерності, – чоловіча стать, якщо на привабливій зовнішності – зображається дівчинка.

Як приклад можна навести віршики із однієї з книжечок («Малюю про фахи», «АСТ-ПРЕСС», 2000р.):

ТАНЦЮРИСТ

Майстерно й чітко

Станцював на «біс»

Чечітку

ЦИРКАЧКА молоденька

І в'юнка

Танцює на канаті гопака

Засвоєння традиційних ролей є за суттю відтворенням підлеглості жінки: «чоловіки приймають рішення, а жінки змушені приймати їх наслідки» [5]. Гендерна диференціація, що є базисом сексистської ідеології, передбачає розподіл світу на чоловічий та жіночий у поєднанні з протиставленням їх один одному. Так, серед досліджуваних видань були окремі «Абетка для хлопчиків» та «Абетка для дівчаток» серії «Книжка-крихітка» видавництва «Ранок», 2009 р. із традиційним патріархатним набором. Паралельно, із загальної маси дитячої літератури виокремлюються все більше видань, розрахованих лише на дівчаток: «Енциклопедія принцес», «Школа принцес», серії книжок «Казкові принцеси» та ін., які можна назвати «монорольовими». «Прочитавши казочку, можна прийти до висновку, що найкращі якості для дівчини – це покірність, працьовитість та лагідність, а головна мета – це вдалий шлюб з якомога багатшим чоловіком». (Студент 2 курсу ФСП).

Цікаво, що, якщо у виданні кількість хлопчиків переважає відповідну кількість дівчаток менш ніж у 2 рази, книжечка автоматично маркується студентами та малечею як «дівчача». Як приклад, 8 з 10 студентів та 5 із 5 дошкільнят, що брали участь у експерименті, переглянувши «Смачну абетку» видавництва «Septima»,

2005 р., (кількість зображень жінок і дівчаток та хлопчиків і чоловіків 33 та 41 відповідно) визначили її як «дівчачу» або «розраховану на дівчаток». Можливо, у цьому випадку мали місце харчові конотації пов'язані із жіночою статтю (Л. Ставицька). Проте це потребує подальшого дослідження.

Важливо, що традиційні зображення дівчаток та мам, які накривають на стіл та подають їжу, не містять стільця для них за столом поряд із гостями або учасниками сімейної трапези. Хоча у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який набув чинності з 2006 року, «дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення» між чоловіками та жінками, спрямоване на обмеження можливостей, трактується як дискримінація [4], у виданнях 2007–2010 років гендерна асиметрія та кількісний дисбаланс значно посилюються, що має на меті стерти з масової свідомості залишки егалітарності. Загалом, можна стверджувати, що чим менш явна дискримінація, тим суттєвіший її вплив на масову свідомість. На нашу думку, це загальмовує впровадження задекларованих принципів гендерної рівності у практику.

Не випадково у настирливій пропаганді гендерних стереотипів присутня образність, символічність, поєднання ілюзорного і реалістичного, що характерно для релігійної свідомості. Загальна емоційна насиченість, немотивовані радість та благоговіння перед господарем, страх і розпач від втрати рабського становища фактично тотожні у патріархатних жінок та релігійної пастви. Гендернодиференційована соціалізація забезпечує тотальну підпорядкованість у діях шаблонам статево типізованої поведінки, що призводить до повної залежності та тотальної підкореності. Відсутність автономії та свободи волі обумовлює право власності на людину: її здоров'я (зокрема психічне), тіло (заборона на аборти та контрацепцію), життя (різні види насилля), що сприяє релігійній експансії.

Та все ж, релігійні діячі не обмежуються інформаційним тиском на процес освіти та соціалізації. І оскільки в Україні чинні положення щодо освіти у Жіночій Конвенції з вимогою «усунення будь-яких стереотипних концепцій щодо розподілу ролей чоловіків і жінок на всіх рівнях освіти [6], релігійні діячі намагаються змінити чинне законодавство». Що пропонується численними проектами законів, постанов та декларацій: «Тому, наразі, головними сферами захисту прав людини мають стати: дотримання релігійних принципів як у приватному житті, так і у сфері суспільної дії» [7].

Релігійні діячі невизначеної конфесійної належності, приховуючи невластиву християнам нетолерантність, повсякчас ототожнюють гендерну політику із проявами гомосексуальності. Розігруючи карту гомофобії задля сумнівних здобутків церковничого визнання, сексисти не обтяжують себе відповідальністю за ксенофобію, наклеп та пропаганду нетерпимості. При тому гендерна асиметрія є джерелом нестабільності як у державі, так і у світі загалом, що доводилось фахівцями та експертами і неодноразово підтверджується політичними подіями сьогодні. Разом з тим невідповідність вимогам гіпермаскулінності, яка із взірця перетворюється на норму, закономірно викликає порушення сексуальної ідентичності у юнаків. Значне поширення у громадській думці патріархатних стереотипів та вкрай негативне ставлення до людей, які їм не відповідають, призводить до перекидання на плечі цієї групи відповідальності за моральні та соціальні збитки суспільства, якими б вони не були. Незважаючи на те, що ця група, часто, не є реально існуючою, а виділяється номінально – «неправильно» виховані дівчатка та хлопчики, «не справжні» жінки, «фемінні чоловіки», саме на неї покладають відповідальність за негаразди у репродуктивній та демографічній сферах. Незважаючи на важливість залучення жіночого потенціалу для вирішення цих питань, жінкам і досі приписується малоцінна частина гендерних дуальних опозицій. Основні протиріччя між прагненням людини до самореалізації та обмеженнями, які накладають традиційні ролі, прикриваються символічною самопожертвою. Виникає гендерна дисфункція, дисфорія, та гендерна неконформність. Відмова-протест від неприйнятних для вільної людини рабських вимог призводить до аутоагресивної поведінки дітей та юнацтва.

Засвоєння непривабливих для багатьох дітей гендерних ролей та їх поляризація неможлива без руйнування наукових підходів. Педагоги та психологи зазначають, що незважаючи на те, що індивідуальні відмінності у межах однієї статевої групи значно перевищують міжстатеві, ідея психологічної нерівності жінок і чоловіків продовжує домінувати у функціонуванні сім'ї, соціалізації дітей, суспільних очікуваннях стосовно професійного статусу. На нашу думку, ідеї гуманістичної гендерної педагогіки, за умови релігійного тиску й надалі будуть розбиватися об стереотипи масової свідомості, а опозиція символічного та емпіричного (Л. Іріґаре) породжуватиме у жінок та чоловіків деструктивну поведінку та бажання втекти від реальності.

Створення у процесі гендернодиференційованої соціалізації двох протилежних світів, неминуче призводить до «війни статей». «Особливо часто ці зіткнення інтересів відбуваються з приводу розподілу матеріальних благ (особливо грошей), а також під час розподілу домашніх обов'язків» [1]. Оскільки здатність спрямовувати події, процеси та дії людей, керівництво, досвід та контроль символізується у переважній більшості чоловічими зображеннями, у процесі соціалізації формується фіктивний зв'язок між цими соціальними функціями та чоловічою біологією. Усвідомивши себе чоловіком, хлопчик вважає своїм обов'язком взяти на себе контроль за дотриманням правильної жіночої поведінки та покарання за «неналежне» виконання жіночої ролі. Звісно, це спричиняє конфлікти, розлучення та домашнє насилля.

З безлічі прикладів процитуємо віршики із книжечки «Побавимося в магазин» видавництва «Ранок», 2008 р.:

Стасик листя цілу жменю

Витягає із кишені:

– Дайте пістолет мені,

Грошей вистачить чи ні?

Ніна Стасу підморгнула,

Пістолетик простягнула.

Тут Ганнусенька примчала,

Усміхнулась і сказала:

– В мене лялечок аж сім,

Дайте-но горішки їм,

Тістечка і мармелад,

Печиво і шоколад...

– Досить!– закричав Назар.–

Ти купила весь товар!

Оскільки у основі теоретичного ядра патріархату поряд із розглядом жіночого як «інакшого» лежить ставлення до розбіжностей як до протилежностей, «інакше» у соціальному значенні набуває статусу «чужого», що стимулює, поряд із дискримінацією жінок, агресивні прояви щодо людей, відмінних за різними ознаками: національністю, расою, сексуальною орієнтацією, майновим статусом та інше. Отже, закономірно, що у сучасному патріархальному суспільстві, поряд зі зростанням насильницьких дій щодо жінок, з'являються потворні явища расової, етнічної, національної нетерпимості.

Загалом, аналіз дитячих видань для дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку засвідчив значну гендерованість інформаційної системи, що відображає високій ступінь вираженості гендерних маркерів і негативно впливає на масову свідомість через механізми гендернодиференційованої соціалізації.

1. *Бондаровська В.* Проблема насильства щодо жінок / Сайт «ОЖІС» – інформаційний ресурс Кіровоградської обласної інформаційної служби з актуальних питань жіноцтва. Режим доступу: <http://www.ozis.kr.ua/articles.php?lng=ua&pg=23>
2. *Гельвецій К. А.* Про людину, її розумові здібності та її виховання / Пер. з фран. Валер'яна Підмогильного. – К.: Основи, 1994. – 416 с.
3. *Говорун Т. В., Кікінежді О. М.* Гендерна психологія. – К.: Вид. центр «Академія», 2004. – 308 с.
4. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». № 2866-IV. Набув чинності з 01.01.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – К., 2005. – № 52. – С. 561.
5. *Исламова Д.* Гендерные стереотипы или стены, которые строим мы сами. Інформаційний ресурс. Режим доступу: <http://www.femina.com.ua>
6. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок / Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – К.: Українська правнича фундація; Вид-во «Право», 1995. – 20 с.
7. *Колесніченко В. В.* Проект Декларації Верховної Ради України «Про гідність, свободу і права людини» / Верховна Рада України. [Електронний ресурс] Офіційний веб сайт. Режим доступу до документу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=35910
8. *Рубчак М.* Християнська Богородиця чи Берегиня? Фемінізм на протипагу вічно жіночому // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. Інститут філософії НАН України. – К.: Центр практичної філософії. – 2000. – № 1. – С. 110–127.

Олена Стяжкіна

«Ми жили»: жіночі історії окупації Східної України: підходи і робочі гіпотези до аналізу

Статтю присвячено вивченню жіночого досвіду німецької окупації Східної України. В роботі окреслені підходи і робочі гіпотези, які дозволяють перепрочитати історію окупації. Включення жіночого досвіду у простір аналізу дозволяє проаналізувати, завдяки яким механізмам «залишені» жінки перетворювали екстремальний світ на такий, в якому можна вижити і зберегтися.

The article is devoted to study of women's experience during the period German occupation of East Ukraine. A new approaches and working hypotheses for re-reading of the experience of occupation are represented in the article. The inclusion of women's experience in space of history of war allows to analyze how the «left» women converted an extreme world into such one, in which it was possible to survive.

Війна є «гарячою темою» для політичного життя пострадянського простору. Пам'ять про неї – це не тільки особистісні переживання, це значною мірою державна справа.

Для України проблема історії війни посилюється наявністю «різних» героїв та різних векторів пам'яті. «Боротьба за політичне лідерство нерідко проявляється як суперництво різних версій історичної пам'яті (чи супротиву її офіційній версії) і різних символів її величі, як суперечка з приводу того, якими епізодами історії нація має пишатися, а які краще забути» [16, с. 39], – зауважила Л. Репіна. Для Східної і Центральної України дієвим є той гранд-нарратив, який на початку ХХІ століття продовжується у Парадах Перемоги і нових художніх та документальних стрічках про героїзм радянського народу. Для Західної України героями війни була не радянська армія-переможниця, а ОУН-УПА, у завдання яких входило визволення України від всіх поневолювачів загалом.

Насправді, картина і на Заході, і на Сході була строкатою, а люди, як завжди – різними. Можна погодитись із А. Портновим [14, с.33–44], який вважає, що різка дихотомія Схід-Захід у відношенні до культурного ландшафту пам'яті є штучною і такою, що не описує всі тен-

денції формування образів минулого. Дослідник наголошує на певному «ситуативному плюралізмі» і наявності декількох регіональних центрів з особистими образами минулого, в тому числі й образами війни. Однак часто-густо в цих образах є певні однакові прогаліни. Це, прикладом, стосується жіночої історії, власне практик аналізу жіночого досвіду на окупованих територіях. Жінки «привласнені» гранд-нарративами, при чому найчастіше привласнені як несуттєвий, побічний, ілюстративний компонент. Історики не поспішають аналізувати проблему жіночого досвіду війни, вірогідно тому, що торкатись теми про життя пересічної жінки на окупованих територіях означає долати міфи і установлені оцінки: про колабораціонізм, про свідоме згуртування навколо ідеї визволення від фашистів (комуністів), про суцільне страждання, про зрадників та зрадниць. Торкатись теми пересічної жінки на окупованій території означає прийняти той факт, що життя тривало.

Але й тут є певна пересторога. І вчора, і сьогодні ми змогли і зможемо вшанувати тих, хто вижив. Ті, хто загинув, мали свої історії.

Треба визнати, що війна змушувала людей обирати тактики поведінки, сума яких за умов їхнього втілення, може бути прочитаною